

Για το βιβλίο:

Marilena Alivizatos, *Intangible Heritage and the Museum: New Perspectives on Cultural Preservation*, UCL Institute of Archaeology Critical Cultural Heritage Series 8, Left Coast Press, Γουόλντα Κρηκ, Καλιφόρνια 2012, 212 σ.

Η ΑΪΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΜΟΥΣΕΙΑ

ΔΑΦΝΗ ΒΟΥΔΟΥΡΗ

Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά αποτελεί πεδίο ζωηρού ενδιαφέροντος τα τελευταία χρόνια, ιδίως μετά την υιοθέτηση διεθνούς συμβάσεως για την προστασία της στο πλαίσιο της UNESCO το 2003. Με τη σύμβαση αυτή η έννοια της προστατευόμενης πολιτιστικής κληρονομιάς διευρύνεται περαιτέρω θεματικά, για να συμπεριληφθούν και οι άυλες εκφάνσεις της (προφορικές παραδόσεις και εκφράσεις, τέχνες του θεάματος, κοινωνικές πρακτικές, τελετουργίες, εορταστικές εκδηλώσεις, παραδοσιακές γνώσεις και τεχνικές κ.ά.), ενώ το κέντρο βάρους μετατοπίζεται από τα αντικείμενα στους ανθρώπους.

Συγχρόνως αναπτύσσεται ο επιστημονικός προβληματισμός, σε θεωρητικό και πρακτικό επίπεδο, γύρω από το θέμα,¹ για το οποίο τίθενται πλήθος ερωτήματα, όπως: έχει νόημα η δικοτομία υλικής και άυλης κληρονομιάς; Πώς μπορεί να οριστεί η τελευταία, που είναι ζωντανή και διαρκώς εξελισσόμενη; Πώς μια πολιτισμική πρακτική επιλέγεται και ανακηρύσσεται κληρονομιά και τι συνεπάγεται αυτή η διάκριση; Ποιος είναι ο ρόλος των διεθνών οργανισμών, των εθνικών κυβερνήσεων και των ειδικών, αλλά και των κοινοτήτων που δημιουργούν, αναδημιουργούν και μεταδίδουν την άυλη κληρονομιά, στις διαδικασίες προσδιορισμού και διαφύλαξής της; Είναι δυνατόν μια διεθνής σύμβαση να συμβάλλει στη βιωσιμότητα των διαφόρων τοπικών πολιτισμικών πρακτικών και πώς; Η θεσμοθέτηση, καταλογογράφηση και διεθνής αναγνώριση μιας πρακτικής μήπως κινδυνεύει να την αποστεώσει, να την τυποποιήσει, να τη μετατρέψει σε εμπόρευμα, σε φολκλόρ θέαμα προς άγγραν τουριστών; Η μεταβολή της παράδοσης από τις τοπικές κοινότητες για κερδοσκοπικούς λόγους συνεπάγεται την απώλεια ή την ανανέωσή της; Ποιος είναι ο ρόλος του μουσείου, της παραδοσιακής κιβωτού των υλικών τελεμηρίων της κληρονομιάς, στη διατήρηση και προβολή των άυλων συνιστωσών της; Τι αλλαγές στη θεώρησή του θεσμού επιφέρει η ενσωμάτωσή τους στις μουσειακές δραστηριότητες –η οποία

Η Δάφνη Βουδούρη διδάσκει δίκαιο και δημόσια πολιτική στο πεδίο του πολιτισμού, της πολιτιστικής κληρονομιάς και των μουσείων στο Πάντειο Πανεπιστήμιο (Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού).

άλλωστε αποτυπώνεται σε πρόσφατη αναθεώρηση του ορισμού του από το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM);

Όπως φαίνεται ήδη από τον τίτλο του, στο βιβλίο *Intangible Heritage and the Museum* επιχειρείται η κριτική προσέγγιση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, με έμφαση στη διερεύνηση της σχέσης της με το μουσείο, στο πλαίσιο της σύγχρονης μουσειακής πρακτικής.

Μια πρώτη αρετή του είναι ότι συνοψίζει τον ακαδημαϊκό διάλογο γύρω από το θέμα, παρουσιάζοντας και σχολιάζοντας την πρόσφατη, αγγλόφωνη ιδίως, βιβλιογραφία. Στο τμήμα του βιβλίου που είναι κυρίως αφιερωμένο στη θεωρητική αυτή συζήτηση, διεπιστημονικού χαρακτήρα (κεφ. 2) γίνεται, πρώτα, αναδρομή στις απαρχές της μέριμνας για την προστασία και διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και στη δράση της διεθνούς κοινότητας και προεχόντως της UNESCO στο συγκεκριμένο πεδίο. Σημειώνονται τα ιστορικά προηγούμενα της Σύμβασης του 2003, ιδίως η Σύμβαση του 1972 για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς, η οποία θεωρείται δυτικοκεντρική. Εξετάζονται τα κύρια χαρακτηριστικά της νέας κατηγορίας κληρονομιάς και τονίζεται η σημασία που αποδίδεται στην εμπλοκή των τοπικών κοινοτήτων στην προστασία, ή –ορθότερα– στη διαφύλαξή της («safeguard»), που περιλαμβάνει και την αναβίωσή της, στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης. Γίνεται αναφορά στα συναφή ζητήματα της αναγνώρισης της πολιτισμικής διαφορετικότητας και των πολιτιστικών δικαιωμάτων, ιδίως των αυτοχθόνων, ζητήματα που θα είχε ενδιαφέρον να διερευνηθούν περαιτέρω, σε συνάρτηση με τη συζήτηση για τη σκοπιμότητα της αναγνώρισης συλλογικών δικαιωμάτων στην πολιτιστική ταυτότητα ή κληρονομιά και για τα όριά τους ή και για την ένταξη μεταξύ παγκόσμιας και τοπικής κληρονομιάς.

Εύστοχα επισημαίνεται, στη συνέχεια, ότι η προστασία της κληρονομιάς στο πλαίσιο της UNESCO συνδέεται με τον φόβο της απώλειάς της, εν προκειμένω με την πρόσληψη της παγκοσμιοποίησης ως απειλής για την παράδοση, ως κινδύνου ομογενοποίησης, τουριστικοποίησης και εμπορευματοποίησης της άυλης κληρονομιάς. Ωστόσο, όπως αναδεικνύεται στο βιβλίο, η αντίληψη αυτή, που παραπέμπει στην πρώιμη, «σωστική» ανθρωπολογία, δέχεται την ύπαρξη «καθαρών» και «αμόλυντων» παραδόσεων, υπονοεί ότι παράδοση και νεωτερικότητα είναι ασύμβατες και πριμοδοτεί μάλλον περιθωριακές ή/και προβιομηχανικές πολιτισμικές πρακτικές ως «αυθεντικές». Έχει, έτσι, θεθεί υπό αμφισβήτηση από αρκετούς μελετητές, όπως άλλωστε και η στενή θεώρηση της αυθεντικότητας ήδη ως προς την υλική κληρονομιά (π.χ. Έγγραφο της Νάρα, 1994). Υποστηρίζεται μάλιστα η άποψη ότι η καταστροφή αποτελεί όχι κίνδυνο αλλά εναλλακτική μορφή χρήσης του παρελθόντος και πηγή δημιουργικότητας και ανανέωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Σε αυτό το πνεύμα, η συγγραφέας θέτει στο επίκεντρο της προβληματικής για την άυλη κληρονομιά την ιδέα της «εξάλειψης» (erasure), στηριζόμενη στη θέση της «δημιουργικής καταστροφής» (creative destruction), που αντλεί όχι μόνο από την ανθρωπολογική αλλά και από την οικονομική σκέψη. Μια πιο συστηματική παρουσίαση της όλης θεωρητικής συζήτησης θα αναδείκνυε ίσως καλύτερα την γόνιμη αυτή ανάλυση.

Η κύρια συμβολή του βιβλίου στη συζήτηση αυτή έγκειται στην αξιοποίηση των πορισμάτων επιτόπιας έρευνας που πραγματοποίησε η συγγραφέας, με εμφανή ενθουσιασμό, την περίοδο 2006-2008 ως προς τη διαφύλαξη και παρουσίαση της άυλης κληρονομιάς σε πέντε εθνογραφικά μουσεία στην Ωκεανία, την Αμερική και την Ευρώπη. Όπως διευκρινίζεται στο εισαγωγικό κεφάλαιο, πρόκειται για πολυτοπική εθνογραφική έρευνα, η οποία πα-

ραπέμει στη συγκριτική μουσειολογία και στην οποία τα μουσεία αντιμετωπίζονται ως «ζώνες επαφής» (σύμφωνα με την αντίληψη του James Clifford).² Θα άξιζε, πάντως, να δίνονταν περισσότερες διευκρινίσεις για τα κριτήρια επιλογής των συγκεκριμένων μουσείων και να αναπτύσσονταν, ίσως, διεξοδικότερα τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τη συγκριτική τους μελέτη.

Το πρώτο μουσείο της έρευνας είναι το Εθνικό Μουσείο Te Para Tongarewa της Νέας Ζηλανδίας (κεφ. 3), που ιδρύθηκε ως «διπολιτισμικό» (bicultural) μουσείο, για να εκφράζει τη σύνθετη –Μάορι και ευρωπαϊκών στοιχείων– εθνική ταυτότητα της χώρας. Η συγγραφέας διαπιστώνει ότι δίνεται έμφαση όχι τόσο στην έκθεση αντικειμένων όσο στην αφήγηση ιστοριών, ότι ενδιαφέρει περισσότερο η αναβίωση παρά η τεκμηρίωση της παράδοσης και ότι η διαπραγμάτευση της κληρονομιάς γίνεται όχι με όρους απειλούμενης παράδοσης αλλά ενεργού διεκδίκησης του παρελθόντος, με επίκεντρο τον χώρο συνάντησης της τοπικής κοινωνίας στο μουσείο, ως τόπο επιτέλεσης σύγχρονων, μεταβαλλόμενων ταυτοτήτων.

Ακολουθεί το Πολιτιστικό Κέντρο του Βανουάτου στη Μελανησία (κεφ. 4). Εδώ προέχει η διατήρηση-διάσωση των παραδοσιακών τρόπων ζωής, σε στενή συνεργασία με την τοπική κοινωνία, μέλη της οποίας είχαν μάλιστα εκπαιδευτεί ήδη από τη δεκαετία του 1970 στην καταγραφή της άυλης κληρονομιάς τους. Συγχρόνως, η παράδοση χρησιμοποιείται ως μοχλός για την τοπική οικονομική ανάπτυξη, κάτι που ωστόσο δεν της στερεί την αυθεντικότητα –έννοια που δεν είναι στατική– αλλά ενισχύει το αίσθημα ταυτότητας και συνέχειας των τοπικών πληθυσμών, όπως υποστηρίζει πειστικά η συγγραφέας.

Το τρίτο μουσείο που εξετάζεται είναι το Εθνικό Μουσείο των Ιθαγενών Αμερικανών (Native Americans) (κεφ. 5), που εντάσσεται στο Smithsonian Institution και στεγάζεται σε τρεις πόλεις των ΗΠΑ. Συνδεδεμένο με το κίνημα για τα δικαιώματα των αυτοχθόνων, ιδρύθηκε ως ζωντανό μνημείο τους (living memorial), αφιερωμένο στην επιβίωσή τους και στη σύγχρονη ιθαγενή ταυτότητα και δημιουργία. Οι ιθαγενείς φυλές κλήθηκαν να εμπλακούν στον σχεδιασμό και τις λειτουργίες του μουσείου, συμπεριλαμβανομένης της έκθεσης και της ερμηνείας. Σημειώνεται, ωστόσο, ότι η προτίμηση εκ μέρους του μουσείου της δικής τους αντίληψης και φωνής σε σχέση με τις απόψεις των επιστημόνων, ανθρωπολόγων, ιστορικών ή αρχαιολόγων, έχει αποτελέσει αντικείμενο κριτικής για έντονη πολιτικοποίηση, έλλειψη αντικειμενικότητας και αισθητική και μουσειολογική φτώχεια.

Το επόμενο μουσείο της έρευνας είναι το Μουσείο Horniman στο Λονδίνο (κεφ. 6), η ιστορία του οποίου ανατρέχει σε ιδιωτικό μουσείο του τέλους του 19ου αιώνα. Όπως παρατηρεί η συγγραφέας, τα εθνογραφικά αντικείμενα της συλλογής παρουσιάζονται και ερμηνεύονται με επιστημονική-ανθρωπολογική και όχι αισθητική οπτική. Το μουσείο έχει ανοιχτεί σε συνεργασίες με διάφορες εθνοτικές, θρησκευτικές και διασπορικές κοινότητες, αλλά η άυλη κληρονομιά ερμηνεύεται μάλλον ως εξωτερική σε σχέση με την κύρια αποστολή και το πεδίο δράσης του μουσείου, που εξακολουθούν να προσδιορίζονται από το ιδρυτικό του κληροδοτήμα.

Τέλος, εξετάζεται το Μουσείο του Quai Branly στο Παρίσι (κεφ. 7), το οποίο απηχεί το όραμα του τέως προέδρου Jacques Chirac για απόδοση δικαιοσύνης στις τέχνες και τους πολιτισμούς της Αμερικής, της Αφρικής, της Ασίας και της Ωκεανίας και έχει αποτελέσει αντικείμενο έντονης αντιπαράθεσης, εντός και εκτός Γαλλίας. Μια βασική κριτική που του ασκείται, από ανθρωπολόγους κυρίως, αφορά την –ευρωκεντρική– αισθητική προσέγγιση που το χαρακτηρίζει και την απουσία της φωνής των

κοινοτήτων καταγωγής ή διασποράς. Πέραν τούτων, η συγγραφέας σημειώνει την αποφυγή της παρουσίασης της ιερής-πνευματικής διάστασης των εκθεμάτων, την οποία συνδέει με τη γαλλική αντίληψη περί κοσμικού κράτους («laïcité»). Εντοπίζει τον αυστηρό διαχωρισμό όχι μόνο τέχνης και γνώσης αλλά και υλικών και άυλων στοιχείων και την παρουσία των τελευταίων ιδίως σε ένα χώρο (ανα)παραστάσεων, που εμφανίζεται, πάντως, αρκετά δυναμικός. Το Μουσείο του Quai Branly, που τοποθετείται στο πλαίσιο της γαλλικής μετααποικιακής πολιτιστικής διπλωματίας, αποτελεί εν τέλει, κατά τη συγγραφέα, τόπο όχι «διαλόγου των πολιτισμών», όπως σχεδιάστηκε, αλλά γαλλικού μονολόγου.

Ανάμεσα στα συμπεράσματα που συνάγονται από τη γοητευτική αυτή περιήγηση του αναγνώστη σε Βορρά και Νότο (κεφ. 8), αξίζει να σταθεί κανείς ιδιαίτερα στη συμμετοχή των κοινοτήτων-φορέων της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στη διαφύλαξη της και στις ποικίλες μουσειακές λειτουργίες, παρά τις δυσκολίες του εγχειρήματος και τις επικρίσεις που γεννά, πολλά μάλλον που και το στοιχείο της αυθεντικότητας ορίζεται εν τέλει από τα μέλη τους και όχι από τους ειδικούς. Αξιοπρόσεκτο είναι επίσης το συμπέρασμα ότι η παγκοσμιοποίηση και η διαπολιτισμική επικοινωνία αναζωογονούν μάλλον παρά απειλούν την πολιτιστική κληρονομιά, που είναι μια έννοια δυναμική, της οποίας άλλωστε ο διαχωρισμός σε υλική και άυλη είναι σκόπιμο να γεφυρωθεί.

Παρά την εστίασή του σε μακρινούς πολιτισμούς και μουσεία σχετιζόμενα με την αποικιοκρατία, το βιβλίο αυτό είναι, κατά τη γνώμη μου, πολύ ενδιαφέρον και χρήσιμο και για τα καθ' ημάς. Είναι μάλιστα και επίκαιρο, αν λάβουμε υπόψη ότι εκδηλώθηκε πρόσφατα η πρόθεση της ηγεσίας του Υπουργείου Πολιτισμού για την εφαρμογή της διεθνούς σύμβασης για την προστασία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς, με τη δημιουργία Εθνικής Επιτροπής, απαρτιζόμενης από εκπροσώπους της διοίκησης και πανεπιστημιακούς.³ Ας σημειωθεί ότι, παρά την κύρωση της σύμβασης από την Ελλάδα ήδη το 2006 (νόμος 3521) και την ύπαρξη λίγο προγενέστερης σχετικής πρόβλεψης στην εθνική νομοθεσία (άρθρα 2ε και 5 νόμου 3028/2002), δεν έχει προχωρήσει ως τώρα η προστασία της άυλης κληρονομιάς της χώρας στην πράξη, ούτε έχουν γίνει εγγραφές στοιχείων της στον αντιπροσωπευτικό κατάλογο της UNESCO, με την εξαίρεση της μεσογειακής διαίτας (που προτάθηκε από κοινού με την Ισπανία, την Ιταλία και το Μαρόκο). Αξίζει, λοιπόν, να μελετηθεί και να αξιοποιηθεί η προβληματική που αναπτύχθηκε στο βιβλίο της Αλιβιζάτου, ιδίως για τη σημασία και τους τρόπους της συμμετοχής των τοπικών κοινοτήτων στις διαδικασίες προσδιορισμού και προστασίας της άυλης κληρονομιάς, για την αποφυγή των κινδύνων μιας από τα από τα πάνω («top-down») προσέγγισης, καθώς και για τα όρια της προστασίας μέσω καταλόγων. Χωρίς να παραβλέψουμε, βέβαια, και τα ενδεχόμενα ζητήματα εθνικής αντιπαλότητας γύρω από τις εγγραφές στους διεθνείς καταλόγους, που φάνηκαν, παραδείγματος χάρι, προ τριετίας σχετικά με την εγγραφή του Καραγκιόζη εκ μέρους της Τουρκίας.

Περαιτέρω, στην Ελλάδα της κρίσης, θα είχε ενδιαφέρον να διερωτηθεί κανείς, με αφορμή το εν λόγω βιβλίο, ποια θα είναι η συμβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς, υλικής και άυλης, στην ανάπτυξη της τοπικής οικονομίας, σε ποια στοιχεία της θα στηριχθεί το εθνικό φαντασιακό, ή και, ευρύτερα, ποιος θα είναι ο ρόλος της κληρονομιάς και των μουσείων σε έναν ταχύτατα μεταβαλλόμενο κόσμο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Για μια εικόνα των σχετικών συζητήσεων, βλ. το ειδικό αφιέρωμα του περιοδικού *Museum International* 56/1-2 (2004): τους συλλογικούς τόμους υπό την επιμέλεια των Jean Duvignaud / Chérif Khaznadar, *Le patrimoine culturel immatériel. Les enjeux, les problématiques, les pratiques*, Babel/Maison des Cultures du Monde, Παρίσι 2004, και των Smith Laurajane / Natsuko Akagawa, *Intangible Heritage*, Routledge, Άμπινγκτον 2009. Συμπληρωματικά, βλ. ιδίως Michael F. Brown, «Heritage Trouble: Recent Work on the Protection of the Intangible Cultural Property», *International Journal of Cultural Property* 12 (2005), σ. 41-61.
- 2 James Clifford, «Museums as Contact Zones», στο *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Harvard University Press, Κέμπριτζ 1997, σ. 188-219.
- 3 Βλ. Δελτίο Τύπου από 15.10.2012 για τη συγκρότηση της σχετικής Εθνικής Επιτροπής από τον αναπληρωτή υπουργό ΠΑΙΘΠΑ, αρμόδιο για θέματα Πολιτισμού, Κων. Τζαβάρα, στο http://www.yppo.gr/2/g22.jsp?obj_id=52133 (πρόσβαση: 23.9.2013).

Για το βιβλίο:

Ελπίδα Ρίκου (επιμ.), *Ανθρωπολογία και σύγχρονη τέχνη*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2013, 488 σ.

ΕΛΕΑΝΑ ΓΙΑΛΟΥΡΗ

Η Malinche (1988-1991), έργο του εικαστικού Jimmy Durham, μας προϋπαντά στο εξώφυλλο του τόμου, σε επιμέλεια της Ελπίδας Ρίκου, με τίτλο *Ανθρωπολογία και σύγχρονη τέχνη*. Η μορφή της Ιθαγενούς μεξικανής ερωμένης του ισπανού κατακτητή Hernán Cortés έρχεται ως σχόλιο όχι μόνο στην άιση σχέση μεταξύ ανθρωπολογίας και του κατά παράδοση αντικειμένου της, του μη-δυτικού «Άλλου», αλλά και στον τρόπο με τον οποίο και η ίδια η

Η Ελεάνα Γιαλούρη διδάσκει στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

τέχνη μέσα από τις πριμιτιβιστικές της ανησυχίες τροφοδότησε τη σχέση αυτή στο πνεύμα της αποικιοκρατίας και της κληρονομιάς που άφησε πίσω της. Η Malinche, μορφή αμφίσημη και μεθοριακή, παρουσιάζεται στο έργο του Jimmy Durham με σώμα γυμνό, αποστεωμένο, καταπονημένο, καθώς συνθλίβεται μέσα από την επαφή του δυτικού με τον μη δυτικό κόσμο και γίνεται μετασχήλιο για τον ρόλο που ανθρωπολογία και τέχνη καλούνται να παίξουν σε μια εποχή αμφισβήτησης εξουσιών και, αναπότρεπτα, αναστοχασμού.

Αλλά πού μπορεί να συναντώνται ανθρωπολογία και σύγχρονη τέχνη; Ποιες οι κοινές αναφορές και τα μονοπάτια που ακολούθησαν, ποιες οι συναινέσεις και οι «συνενοχές» τους, αλλά και ποιες οι αποκλίσεις και οι αντιπαραθέσεις τους; Η Ελπίδα Ρίκου, ανθρωπολόγος και εικαστικός, αποτελεί την καλύτερη οδηγό σε αυτό το οδοιπορικό που μας ταξιδεύει μέσα από σημαντικούς σταθμούς της σχέσης τέχνης και ανθρωπολογίας: από τις κοινές αναζητήσεις τους για «το πρωτόγονο» και «το εξωτικό», φανερές σε κινήματα όπως ο οριενταλισμός, ο ιμπερσιαλισμός και σε άλλες καλλιτεχνικές πρωτοπορίες των αρχών του 20ού αιώνα, έως τους νεώτερους πειραματισμούς της δεκαετίας του '60 και του '70, όταν υπό την επήρεια, μεταξύ άλλων, της σημειολογίας και του δομισμού καλλιτέχνες ασκούν κριτική σε κοινωνικά και πολιτικά κατεστημένα της εποχής, διαχειρίζονται φιλοσοφικές ιδέες, θέτουν νέα ερωτήματα για το περιεχόμενο της τέχνης και το ρόλο του καλλιτέχνη επιχειρώντας να υπερβούν καθιερωμένα καλλιτεχνικά μέσα και αισθητικές.

Όμως το ταξίδι δεν τελειώνει εδώ: ο τόμος ανοίγει ένα παράθυρο και σε πιο πρόσφατες εξελίξεις: Από τη δεκαετία του 80 και μετά και υπό την επιρροή κοινωνικών κινήματων για τα πολιτικά δικαιώματα, για το φεμινισμό και την πολυπολιτισμικότητα και θεωρητικών εξελίξεων που συνδέονται με τον μεταμοντερνισμό αμφισβητούνται μορφές εξουσίας και τρόποι αναπαράστασης, ενώ δοκιμάζονται νέες μέθοδοι γραφής αλλά και παραγωγής εικαστικού έργου. Σε αυτή την περίοδο που κλονίζεται κάθε βεβαιότητα περί «αντικειμενικής» γνώσης, ανθρωπολόγοι εμπνεόμενοι μεταξύ άλλων από την κριτική της θεωρίας της λογοτεχνίας πειραματίζονται με άλλους τρόπους γραφής για να διασαλεύσουν τον εξουσιαστικό λόγο που υπεισέρχεται στην αναπαράσταση των «Άλλων». Καλλιτέχνες από την πλευρά τους υιοθετούν την κατεξοχήν ανθρωπολογική μέθοδο της επιτόπιας έρευνας που επιτρέπει αμεσότερη και συστηματικότερη συμμετοχή της τέχνης στα κοινά και την καθιστά παρούσα στο δημόσιο χώρο και λόγο.

Όπως είναι αναμενόμενο, στο ταξίδι αυτό πρωταγωνιστούν τόσο καλλιτέχνες όσο και σημαντικοί διανοητές της ανθρωπολογίας: ο Franz Boas που ανιχνεύει την τέχνη ως πεδίο όπου διακρίνεται η λογική (ή το ύφος) ενός πολιτισμού. Ο Claude Lévi-Strauss που την ερευνά ως φαινόμενο επικοινωνίας, ως μια διαπολιτισμική γλώσσα ικανή να αποκαλύψει τις κρυφές δομές του ανθρώπινου νου. Ο Clifford Geertz που την αντιμετωπίζει ως πολιτισμικό σύστημα προς ερμηνεία. Ο Alfred Gell ο οποίος, επιχειρώντας να ξεφύγει από σημειωτικά θεωρητικά μοντέλα όσο και από μια αισθητική εκτίμηση ή «λατρεία» της τέχνης, μας την αποκαλύπτει ως «μαγική τεχνολογία», «παγίδα», «τέχνημα» ή «τέχνασμα» που σαγηνεύει, παγιδεύει το νήμα της σκέψης παρεμβαίνοντας σε δίκτυα κοινωνικών σχέσεων και κοινωνικής ζωής.

Έργα ανθρωπολογικά και καλλιτεχνικά επίσης αποτελούν σταθμούς του ταξιδιού. Ιδιαίτερα εκθέσεις όπως «Ο πριμιτιβισμός στην τέχνη του 20ού αιώνα: η συνάφεια του φυλετικού με το μοντέρνο» (*Primitivism in 20th Century Art: Affinity of the Tribal and the Modern*) που έλαβε χώρα στο Μουσείο Μοντέρ-